

Spis treści

Wstęp	I
1. Kolonizacja niemiecka — rozwój badań i ich historiograficzne uwarunkowania	1
Polityczne schematy nauki niemieckiej — 1, odpowiedzi historyków polskich — 1, twórczość K. Tymienieckiego i jej znaczenie — 2, uwikłanie publikacji powojennych w ideologię Ziemi Odzyskanych — 3, narzucenie marksistowskiego schematu niemieckiej agresji feudalnej — 3, konstrukcja miasta na prawie polskim i jej druzgocąca krytyka przez K. Buczkę — 4, modyfikacje niemieckiego obrazu kolonizacji — 4, jego przewartościowanie przez W. Schlesingera — 4, podjęcie rzeczowej dyskusji w twórczości S. Trawkowskiego i B. Zientary — 5, obustronne zbliżenie stanowisk — 5, nieefektywność narodowych interpretacji mechanizmów społecznych i funkcji kolonizacji niemieckiej — 6.	
2. „Władztwo terytorialne poprzez kolonizację” — poszukiwania wewnętrznych przyczyn rozkładu Rzeszy Niemieckiej	7
Pochodzenie formuły „władztwo terytorialne poprzez kolonizację” — 7, koncepcja „wolnych królewskich” — 7, geneza wolności osadniczych — 7, analityczna użyteczność terminu państwo związków osobistych — 8, konsolidacja księstw terytorialnych w koncepcji T. Mayera — 8, jej reprezentatywność — 9, „kraj” jako wspólnota prawna w rozważaniach O. Brunnera — 9, pochodzenie władztwa terytorialnego w ujęciu W. Schlesingera — 9, wielość czynników i długotrwałość procesu powstawania władztw terytorialnych — 10, niecelowość zastępowania analizy ustrojowej opisem w kategoriach socjologicznych — 10, przeniesienie dyskusji na płaszczyznę badań regionalnych — 11.	
3. Ottońsko-salicki model państwa i jego rozwój	12
Problem tzw. młodszych księstw szczepowych — 12, Kościół Rzeszy i jego funkcje — 12, servitium regis — 12, instytucja grafa — 13, marchie i burgwardy — 13, znaczenie uznania i lojalności możnych — 13, ministeriałowie — 13, początki królewskich terytoriów — 14, polityka Henryka IV — 14, rola pokojów bożych i ziemskich (landfrydów) jako narzędzia władzy — 14, przekształcenia wyższego sądownictwa — 15.	
4. Przemiany podstaw organizacyjnych władzy w XII w., koncepcja regaliów	16
Umowność cezury połowy XI w. — 16, desakralizacja godności królewskiej — 16, załamanie kompetencji grafów — 16, landgrafowie — 17, hrabstwa alodialne — 17, wójtostwa kościelne i ich znaczenie — 17, przemiany w wymiarze sprawiedliwości — 18, jego rola jako narzędzia władzy terytorialnej — 18, Zwierciadło Saskie — 18, terytorializacja prawa — 18, koncepcja regaliów — 19, spolia — 19, ronkalijska definicja regaliów — 19, jej włączenie do Consuetudines feudorum — 19, regalia narzędziem władzy książąt — 20, lenna przebudowa Rzeszy i zamykanie się stanu książąt — 20, poszczególne regalia — monopolie skarbowo-gospodarcze — 20, pochodzenie regale ziemnego — 21, regalia programem władzy terytorialnej XII w. — 21.	
5. Budowa niemieckich terytoriów — mechanizmy oddolne	22
Różnorodność środków służących budowie terytorium — 22, konsekwencje dominacji pokrewieństwa agnaticznego — 22, proces budowy zamków i jego funkcje — 22, związek z karczunkami — 23, znaczenie kolonizacji wewnętrznej — 23, konsolidacja władztwa przy pomocy zamków — 24, wspólnota rycerskiej kultury i jej znaczenie — 24, różnice	

w możliwościach budowy władztwa na obszarze starego i nowego osadnictwa — 25, przykład wysiłków organizacyjnych Henryka Lwa — 25, początki zarządu terytorialnego — 25, budowa rezydencji — 25, urzędy dworskie — 25.

6. Model miasta lokacyjnego — proces powstawania 26

Lokacje w polityce terytorialnej Henryka Lwa — 26, początki i rozwój Lubeki — 26, przypadek Haldensleben — 27, wątpliwe założenia badań nad początkami miast — 27, zróżnicowanie krajobrazu miejskiego XII w. — 27, powstanie samorządu komunalnego — 27, polityka miejska Sztاوفów — 28, villa forensis jako podstawowy typ wczesnej lokacji — 28, przywilej dla Fryburga Bryzgowijskiego 1120 r. — 28, ewolucyjny przebieg jego przekształcania się w miasto — 28, rola ruchu komunalnego dla sprecyzowania ustrojowego modelu miasta — 29, związki miast — 29, instytucja Pfahlbürger — 29, narastanie konfliktu miast z władcami terytorialnymi w XIII w. — 29, znaczenie budowy kamiennych murów — 30, zamek miejski jako gwarancja zależności — 30, nieporozumienia wokół interpretacji planu Fryburga Bryzgowijskiego — 30, ograniczenia wiarygodności analiz planistycznych — 30, powstanie układu przestrzennego Lubeki — 31, ulica targowa podstawowym składnikiem wczesnej lokacji — 31, geneza układu szachownicowego — 32, koncepcja T. Halla — 32, H. Kellera — 32, opinia B. Schwineköpera — 33, szersze uwarunkowania rozwoju umiejętności mierniczych — 33, przykład Ardres — 33, znaczenie stosunków własnościowych dla translukacji ośrodka — 33, długotrwałość procesu lokacji — 34, przyczyny standaryzacji działek i sposobu ich użytkowania — 34, wczesne układy regularne — 35, etapy powstawania planu Torunia i Chełmna — 35, cezura połowy XIII w. 35, problem prognozy lokacyjnego — 36, włączenie samorządu komunalnego do pełnego modelu miasta lokacyjnego — 36, semantyczny aspekt precyzowania ustrojowego kształtu miasta — 36.

7. Konsolidacja władztw terytorialnych — metody i standardy organizacyjno-społeczne. . 38

Zjawisko mediatyzacji — 38, zależności lenne jako narzędzie umacniania zwierzchnictwa terytorialnego — 38, prawo kaduka i przymus lenny — 38, polityka uśredniania poddanych — 38, wypieranie wolnej szlachty — Austria i Styria — 39, Brandenburgia — 39, rola ministeriałów i standardy lenn rycerskich — 39, awans energiczniejszych rodzin w Nowej Marchii — 39, lenny charakter własności rycerskiej w Brandenburgii i na Pomorzu Zachodnim — 40, relikty świadczeń służebnych w Brandenburgii — 40, ministeriałowie biskupów Magdeburga — 40, ziemie cesarskie — terrae imperii w polityce Sztاوفów — 40, Egerland — 41, Pleißenland — 41, ich rozkład — 41, przeciwdziałanie oddolnym mechanizmom budowy władztw — zobowiązanie udostępniania zamków seniorowi — 41, regale budowy umocnień — 42, polityka Przemysła Ottokara II w ziemiach austriackich — 42, sytuacja w Czechach i Morawach — 42, rola ministeriałów i regaliów w budowie władztw na wschodnim pograniczu Rzeszy — 43, polityka Zakonu krzyżackiego — 43, służebne podstawy funkcjonowania państwa w Europie Środkowej — 43, własność ziemi Inwärtseigen — 43, znaczenie ujednolicania statusu poddanych dla przyspieszenia ich terytorialnej korporacjonalizacji — przykład Styrii — 44, objęcie przywództwa przez awansujące nowe rodziny — 44, konflikt Fryderyka II Walecznego z poddanymi i interwencja cesarska — 44, rywalizacja o dziedzictwo Babenbergów i Pax Austriaca Przemysła Ottokara II — 44, mechanizm narastania konfliktu z poddanymi w Austrii i Styrii — 45, polityka wobec miast — 45, rola Wiednia — 46, kompromisowa polityka Rudolfa I — 46, wzrost znaczenia miast — 46, konflikt Albrechta I o zakres władzy z poddanymi — 47, sąd ziemski świadectwem konsolidacji „kraju” jako stanowej korporacji — 47, aspiracje Wiednia i ich ograniczenie — 47, porównawcza wartość polityki zastępowania starej szlachty ministeriałami — 47, oddolne wyłanianie nowej elity — 48, skuteczna polityka jej usuwania na terytorium arcybiskupów Salzburga — 48, jej analogie w Prusach — 48.

- 8. Zarząd terytorialny — przemiany rozwiązań i ich społeczne uwarunkowania** 49
- Rola budowy zamków — 49, burgrabstwa — 49, kasztelanowie flandryjscy — 50, ich analogie francuskie — 50, burgrafowie wschodniemieccy — 50, wójtostwa terytorialne — 50, zarząd dóbr Rzeszy — 51, powstanie funkcji prokuratora — 51, landwójtostwa — 51, ich rola w całościowej przebudowie podstaw władzy książęcej na Pomorzu Zachodnim — 52, wymiana elity możnych i kolonizacja niemiecka — 52, wójtostwa na Górnych Łużycach — 52, całościowy model kolonizacji arcybiskupa magdeburskiego Wichmanna — 53, jego zastosowanie na Śląsku w czasach Henryka Brodatego — 53, związek kolonizacji z ewolucyjną przebudową zarządu terytorialnego — 53, organizacja kasztelańska na Śląsku i jej likwidacja — 54, weichbildy — 54, powstanie przepisów prawa magdeburskiego — 54, jego recepcja na Śląsku — 54, organizacja weichbildów śląskich — 55, dalsza ewolucja organizacji sądownictwa w XIV w. — 55, dążenie Wrocławia do przejęcia kontroli nad obszarem księstwa — 55, podporządkowanie szlachty — 56, przejmowanie sądownictwa przez miasta Górnych Łużyc — 56, dominacja Związku sześciu miast — 57, konflikty ze szlachtą — 57, landwójtostwa w Rzeszy w 2 połowie XIII w. — 57, różnorodność rozwiązań zarządu terytorialnego i zawodność wnioskowania retrogresywnego — 58.
- 9. Późnośredniowieczne początki nowoczesnego państwa** 59
- Zmiany w sposobie rozumienia zarządu terytorialnego po 1250 r. — 59, Amt i inne rozwiązania — 59, starosta (capitaneus) — 59, złożoność sytuacji w Rzeszy — 60, przemiany więzi lennej — 60, konsekwencje upowszechnienia pisma — 60, i wtargnięcia pieniądza do życia społecznego — 60, zastawy jako narzędzie polityki — 61, beda a konsolidacja stanów — 61, Corona regni — 61, korporacyjna wspólnota „kraju” — 61, organizacja rezydencji — 61.
- 10. Przemiany władzy terytorialnej — obserwacje podsumowujące** 62
- Związek mechanizmów funkcjonowania społeczeństwa i możliwości organizacyjnych władzy — 62, długotrwałość działania czynników dezintegracyjnych — 62, współzależność przemian więzi pokrewieństwa, kolonizacji i budowy zamków z początkami powstawania władztw terytorialnych — 62, rola kolonizacji jako narzędzia władzy — 63, znaczenie więzi lennych — 63, sprecyzowanie modelu władzy terytorialnej w 2 połowie XII w. — 63, uśrednianie poddanych i rozbudowa domeny — 63, konkretyzacja modelu władztwa i programu kolonizacji w XIII w. — 63.
- 11. Ustrój prawa książęcego w Polsce — uwagi o konstrukcji koncepcji** 65
- Ius ducale w polskich źródłach XIII w. i historiografii naukowej — 65, koncepcja K. Buczka — 65, jego polemika z K. Modzelewskim — 66, ustrój prawa książęcego w ujęciu K. Modzelewskiego — 66, znaczenie wnioskowania retrogresywnego — 67, zastrzeżenia K. Buczka — 67, wspólne obu uczonym przekonanie o stabilności stosunków wewnętrznych — 68, anachroniczne założenia w analizie materiału źródłowego — 69, współautorstwo K. Buczka i K. Modzelewskiego w konstrukcji ustroju prawa książęcego — 70, uwagi o zarysie przemian społecznych H. Łowmiańskiego — 70, konieczność powiązania przemian w Europie środkowej z procesami w Europie zachodniej — 70, porównawcze znaczenie stosunków w Rzeszy Niemieckiej — 71.
- 12. Główne elementy przemian społeczno-ustrojowych państwa polskiego X — początek XIV w.** 72
- Militarny charakter pierwszej monarchii — 72, adaptacja elementów ottońsko-salickiego modelu państwa przez Kazimierza Odnowiciela — 73, wartość informacyjna relacji Galla Anonima o wydarzeniach 1093–1102 r. — 73, prowincje-księstwa podstawowym składnikiem struktury terytorialnej — 74, pozycja komesów prowincjonalnych — 74, kaszte-

łańska reforma organizacji grodowej w początku XIII w. oparta na wzorach burgrabstw — 74, problem marchii w XII w. — 74, przecenianie funkcji administracyjnych organizacji terytorialnej XI–XII w. — 75, rola wymiaru sprawiedliwości — 75, powszechność adaptacji instytucji hrabiego w Europie środkowej — 75, istnienie Kościoła państwowego w Polsce XII w. i jego przemiany — 75, „kasztelanie” możnowładcze — przykład Łekna — 76, znaczenie Kościoła prywatnego — 76, wysoki status i ambicje elity możnowładczej XII w. — 76, świadectwa przejmowania przez nią od XI/XII w. wzorów organizacyjnych i ideowych rodzinnej potęgi — 77, klasztor rodzinny lub prepozytura w centrum dóbr — 77, duża skala własności możnowładczej XII w. — 78, geneza tzw. Statutu Krzywoustego i funkcjonowanie senioratu — analiza J. Bieniaka i dalsza dyskusja — 78, statut monopolizował władzę w rękach rodziny panującej — 79, adaptacja koncepcji regaliów przez Mieszka Starego — interpretacja opisu mistrza Wincentego wydarzeń w Krakowie 1173–1179 r. — 79, bardziej ogólny charakter polemiki kronikarza — 80, podobny kierunek polityki Bolesława Wysokiego na Śląsku — 81, powszechność adaptacji nowego modelu władzy terytorialnej od początku XIII w. — 82, złożone funkcje immunitetu — 82, intensyfikacja świadczeń od ludności polskiej i odsuwanie możliwych od korzyści z kolonizacji niemieckiej w polityce Henryka Brodatego — 82, szczególny nadzór nad lokacjami miejskimi — 83, intensyfikacja władzy książęcej w innych dzielnicach — 84, wyjątkowość sytuacji w Małopolsce Leszka Białego — 83, znaczenie informacyjne przywileju w Cieni — 84, słaba początkowo pozycja Bolesława Wystydliwego — 84, znaczenie lokacji miejskich i dochodów z górnictwa dla zmiany układu sił — 85, niedopuszczenie do oddolnej budowy władztw w Polsce rezultatem recepcji koncepcji regaliów — 85, przykłady dążeń biskupów — 85, przypadek wojewody kaliskiego Mikołaja Przedpełkowica — 86, utrzymanie bezpośredniej zależności rycerstwa od panującego — 86, prawo rycerskie w koncepcji K. Buczka — 86, wzory instytucji ministeriałów i niezbędność ujęcia dynamicznego — 87, uniemożliwienie (poza Śląskiem) recepcji prawa lennego w dalszej fazie w związku z konsolidacją świadomości rycerstwa — 87, związek z genezą rodowej organizacji szlachty — 88, uśrednianie poddanych przyspieszyło organizację rycerstwa w obronie swoich praw — 88, zastosowanie rozwiniętego modelu kolonizacji niemieckiej około połowy XIII w. — 88, osady targowe pierwszą fazą lokacji miejskich — 88, rygorystyczna przebudowa krajobrazu miejskiego od połowy XIII w. — 88, eliminowanie uprawnień dotychczasowych właścicieli — 89, problem miast biskupich — 89, adaptacja rady miejskiej i budowa murów — 89, dążenia mieszkańców dużych miast — analogie niemieckie — 89, narastanie konfliktu z polskim rycerstwem, przykład Wrocławia i Krakowa — 90, miasta i wzory Śląskie w polityce wewnętrznej Przemysła II — 90, kryzys społeczny w czasie rządów Władysława Łokietka — 91, znaczenie ustrojowe związku miast wielkopolskich — 91, analogia Gdańska — 91, polityka Wacława II w Małopolsce — porównawcze uzupełnienia do obserwacji T. Nowakowskiego — 92, władztwo biskupa Jana Muskaty — 92, problem murów miejskich Krakowa — 93, kompromis 1306 r. — intencja Krakowa i biskupa Muskaty — 93, bunt wójta Alberta związkiem miast — 93, jego znaczenie jako przesilenia społecznego — 94, rola konfliktu rycerstwo — miasta w obaleniu panowania głogowskiego w Wielkopolsce — 94, podobny mechanizm wydarzeń 1308 r. na Pomorzu Gdańskim — 94.

Uwagi końcowe 95

Zjednoczenie państwa rezultatem kryzysu, który określił jego kształt ustrojowy — 95, historyczne znaczenie dyfuzji modeli organizacyjno-ustrojowych i standardów społecznych — 95, autokratyzm peryferyjny związany z adaptacją modeli władzy — 96, Europa środkowa jako wariant rozwoju społeczeństwa feudalnego — 96, historyczna geneza polskiego odchylenia — 96.

Przypisy 97

Wykaz skrótów 205